

Strategic Potential Analysis of Iran's Intercultural Interactions and the Barilavi Movement in South Asia (Using the Meta-Swot Model)

Seyed Mohammad Hosein Akramian¹

Abstract:

The Barelvi movement is one of the most important moderate and approximate movements active in South Asia and other regions of the Islamic world, which has attracted a significant population of Muslims. As an ideological and religious actor, this movement has been able to be effective in producing approximate thought between Shiites and Sunnis in many regions and in the growth and expansion of Sufi culture, and has developed the space for religious interactions with the least sensitivity in the regions. Accordingly, in this article, by recognizing the capacities, possibilities, and strengths of the current movement, some of the potential strategic levels of intercultural interactions of the cultural diplomacy apparatus with the Barelvi movement are discussed. In this research, the meta-swot model is used. The capacities are precisely identified and areas of interaction are suggested. The data collection model is based on library studies and also holding an elite panel to explain the strategic levels of this movement. The method of this research is descriptive and analytical, and the results of this research show that there are important untapped capacities in the direction of intercultural interactions between Iran and the Barilvi movement in the form of public and cultural diplomacy. The purpose of compiling this article is, in the first step, to develop and increase up-to-date knowledge and awareness on the subject of the current and also practical capabilities in the form of presenting operational and exploitable strategies and solutions.

Keywords: Barelvi, religious parties, South Asia, cultural and public diplomacy, religious movement

---

¹ PhD Student in Political Science and Strategic Governance Researcher.
Email: wswaki@gmail.com

ظرفیت شناسی راهبردی تعاملات بین فرهنگی ایران و جریان بریلوی در جنوب آسیا

با بهره‌گیری از الگوی Meta-Swot

سید محمد حسین اکرمیان^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵

چکیده

جریان بریلوی یکی از مهم‌ترین جریان‌های تقریبی و معتدل فعال در جنوب آسیا و دیگر مناطق جهان اسلام است که جمعیت قابل توجهی از مسلمانان را جذب کرده است. این جریان در قامت بازیگر عقیدتی و مذهبی، توانسته در تولید عقیده تقریبی میان شیعه و اهل سنت در بسیاری از مناطق و رشد و گسترش فرهنگ صوفیانه مؤثر باشد و فضای تعاملات مذهبی را با کمترین حساسیت در مناطق رشد دهد. بر این اساس در مقاله حاضر با شناخت ظرفیت‌ها، امکانات و قوت‌های جریان حاضر، برخی از سطوح بالقوه راهبردی تعاملات بین فرهنگی دستگاه دیپلماسی فرهنگی با جریان بریلوی، مورد بحث قرار می‌گیرد. در این پژوهش از الگوی متاسوات بهره‌گیری می‌شود. ظرفیت‌ها به نحو دقیقی شناخته شده و زمینه‌های تعامل پیشنهاد داده می‌شود. الگوی جمع‌آوری داده بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و همچنین برگزاری پنل نخبگانی برای تبیین سطوح راهبردی این جریان است. روش این پژوهش توصیفی و تحلیلی است و نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ظرفیت‌های بر زمین مانده مهمی در راستای تعاملات بین فرهنگی ایران و جریان بریلوی در قامت دیپلماسی عمومی و فرهنگی وجود خواهد داشت. هدف تدوین این مقاله در گام اول توسعه‌ای و افزایش علم و آگاهی به‌روز در موضوع توانمندی‌های جریان حاضر و همچنین کاربردی در قالب ارائه راهبردها و راهکارهای عملیاتی و قابل بهره‌برداری است.

کلیدواژه کلیدی: بریلوی، احزاب مذهبی، جنوب آسیا، دیپلماسی فرهنگی و عمومی، جریان مذهبی

^۱ دانش آموخته دکتری علوم سیاسی و پژوهشگر راهبردی حاکمیتی.

نهضت و جریان بریلوی، یکی از جریان‌های فکری و اعتقادی بوده که در شبه‌جزیره هندوستان شکل می‌گیرد و بعدها پیروان و افراد مختلفی در جهان اسلام جذب آن می‌شوند. در نهضت بریلوی، دل‌بستگی و یگانگی خداوند در مسئله توحید و خاتمیت نبوت، التزام به شریعت، فقه و پیروی از مکاتب اربعه مورد توجه بوده است. از سویی دیگر پیروی از علم کلام و از اعمال صوفیانه مانند؛ تکریم و استعانت از اولیای الهی در اندیشه آنان محوریت دارد. از همان سالیان ابتدایی ظهور بریلوی، پیروانش خود را نماینده اصیل‌ترین الگو و جریان اهل سنت معرفی می‌کنند. از منظر آنان اهل سنت و جماعت مردمی‌اند که به سنت نبوی (ص) پایبند بوده و وحدت جامعه را به صورت هم‌زمان حفظ می‌کنند.

به صورت کلی؛ پیروان بریلوی، خود را مسلمانانی سنی مذهب معرفی می‌دارند که از عقاید اهل سنت در برابر انحرافات دفاع کرده‌اند. (Sufi Orders, 2010) جریان بریلوی در قامت جنبش احیای اهل سنت معرفی شده که پیروان آن از حیث عقیدتی به فقه حنفی، ماتریدی و اشاعره پایبند هستند. این جریان با صدها میلیون نفر پیرو در جنوب آسیا و دیگر مناطق جهان اسلام) به عنوان طیفی از گرایش معتدل و غیرسلفی محسوب می‌شود و در کنار دیگر عقاید و گرایش‌ها مانند؛ چشتی، قادریه، سهروردی، نقشبندیه تقسیم بندی می‌شوند. بریلوی‌ها خود را ادامه‌دهنده حقیقت‌گرایی اسلامی اهل سنت قبل از ظهور سلفی‌گری دانسته و در مواردی با جنبش دیوبندی و رویکرد اجتماعی و سیاسی آن مخالفت دارند.

بر اساس آمارها، این ظرفیت و جریان در کشور پاکستان محوریت یافته و تعداد قابل توجهی از مردم و مسلمانان این کشور به «گرایش بریلوی» منتسب هستند. بر این اساس شناخت دقیق رویکردها و ظرفیت‌های این جریان و پیروان آن در راستای برنامه‌ریزی‌های ایجابی برای تحقق دیپلماسی مذهبی و فرهنگی با کشور پاکستان ضرورت دارد.

همان‌طور که بیان شد بر مبنای چهارچوب نظری این پژوهش و موضوع دیپلماسی فرهنگی و مذهبی و ظرفیت‌های جریان‌های اسلامی در تحقق آن و با بهره‌گیری روش راهبردی متاسوات، مهم‌ترین سوالی که این مقاله بدان پاسخ می‌دهد به قرار است: «بر مبنای محیط‌شناسی اجمالی جریان بریلوی در جنوب آسیا و با تأکید بر الگوی متاسوات، چه ظرفیت‌ها و فرصت‌های بالقوه و بالفعلی در راستای تعامل و ارتقا هم‌افزایی جریان بریلوی و دستگاه دیپلماسی فرهنگی و عمومی جمهوری اسلامی ایران وجود دارد و چه راهبردها و راهکارهایی می‌توان جهت بهره‌برداری از این فرصت‌ها پیشنهاد داد؟»

به نوعی نمی‌توان برای دیپلماسی فرهنگی و تعاملات بین مذهبی ایران و جنوب آسیا برنامه‌ریزی داشت، اما از ظرفیت‌های این جریان غفلت کرد و بدان توجهی نداشت. این مقاله سعی خواهد داشت تا با رویکردی توصیفی و تحلیلی، در گام اول تاریخچه و ظرفیت‌های تأسیسی جریان بریلوی را به نحو کامل تبیین نماید. در گام بعدی ساختارهای آموزشی و مذهبی موجود این جریان در جنوب آسیا و با تمرکز بر پاکستان را تبیین کرده و در گام بعدی با شناخت ظرفیت‌های دیپلماسی مذهبی و فرهنگی جریان بریلوی، به ارائه راهکارها، راهبردهای و توصیه‌هایی برای بهره‌گیری از ظرفیت تعاملات فرهنگی و بین مذهبی بین ایران و پاکستان با تمرکز بر بریلوی اقدام داشته و هم‌زمان رویکردی توسعه‌ای (درمعنای افزایش آگاهی‌های جامعه علمی و دیپلماسی فرهنگی کشور نسبت به ظرفیت‌های جریان بریلوی) و رویکرد کاربردی (در معنای ارائه راهبردها و راهکارها و توصیه‌های اجرایی برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های بر زمین مانده و بکر جریان بریلوی) را در دستور کار داشته باشد.

۱- چهارچوب نظری

این پژوهش به دلیل رویکرد توسعه‌ای و کاربردی، هم‌زمان از چهارچوب نظری «دیپلماسی مذهبی» بهره‌گیری خواهد کرد و از سویی دیگر از نرم‌افزارهای تخصصی هم برای ارائه راهبردها و راهکارهای تخصصی و توصیه‌های سیاستی بهره‌گیری می‌کند. در گام اول باید از تعریف و تبیین «دیپلماسی مذهبی و فرهنگی» نام برد که امروزه در ادبیات پژوهشی به آن توجه شده است. مذهب در روابط بین‌الملل امروزه نقش اساسی یافته است. در علم روابط بین‌الملل به‌مرور نقش مذهب مورد توجه جدی‌تری از گذشته قرار گرفته است. دین و دولت از زمان‌های گذشته و تاریخ انسانی به یکدیگر مرتبط بوده‌اند، محققان و اندیشمندان بر

مسئله مذهب و تأثیر آن بر علم روابط بین‌الملل تأکید داشته و نظریه‌پردازی کرده‌اند و به‌مرور قدرتهای بزرگ جهانی هم به مسئله مذهب و جایگاه آن در علوم بین‌الملل و دیپلماسی توجه جامعی را مبذول داشته‌اند. (فلیپات، ۱۳۹۴: ۲۴)

بر این اساس می‌توان بیان کرد که تأثیر مذهب در روابط بین‌الملل نقشی دائمی است و در تحولات و تصمیم‌گیری‌های متأخر و معاصر هم می‌توان نقش عنصر مذهب را در هدایتگری و سوق دهی تحولات مشاهده کرد. امروزه مذهب به نحو فزاینده‌ای در حال تبدیل شدن به مؤلفه‌ای ضروری در امور داخلی کشورها و به همان نسبت در امور بین‌الملل و مسئله سیاست خارجی و سیاست جهانی بوده است. (نورانی، ۱۳۹۹: ۲۳)

باید توجه داشت که اهمیت دادن و یا اهمیت ندادن به مسئله و موضوع مذهب در سطح تحلیل روابط بین‌الملل، بیشتر از اینکه به جایگاه مذهب مرتبط باشد، مرتبط با تحولات است. رویکردهای غالب بین‌الملل عموماً فرض می‌گیرند که بازیگران و جوامع سکولار و بی‌دین هستند و روابط آنان هم در این مسیر با یکدیگر است. رویکرد سکولاریسم درصدد است که نقش آفرینی دین در امور بین‌الملل را به حاشیه براند و آن را نادرست بخواند. (پولادی، ۱۳۹۲: ۹) این در حالی است که امروزه به جایگاه مذهب در دیپلماسی عمومی و فرهنگی توجه ویژه شده است.

ارتباط مذهب و دیپلماسی فرهنگی و عمومی بسیار مهم است. دیپلماسی فرهنگی ساحت‌های مختلفی را دارد و می‌تواند حدود و حیطه‌های مختلفی از اجتماع را تحت پوشش قرار دهد. هر موضوع و عنصر فرهنگی و هویتی که می‌تواند میان دو بازیگر تفاهم و تعامل ایجاد کند، در دیپلماسی فرهنگی مدنظر است و می‌توان برای آن برنامه‌ریزی کرد. در جنوب آسیا که در طول تاریخ عناصر هویت قومی، زبانی و مذهبی همیشه تعیین‌کننده بوده و در صحنه‌های سیاسی و اجتماعی عنصر مهم و تأثیرگذاری محسوب می‌شده است، دیپلماسی فرهنگی و عمومی بایست به این عناصر توجه داشته باشد و برای آن برنامه‌ریزی جامع و اثرگذاری داشته باشد. کشورهای اسلامی همچون پاکستان و یا هندوستان که عناصر فرهنگی چندگانه و چندمذهبی دارند، نیازمند توجه به این عناصر در ارتباط فرهنگی و نرم با آنان وجود دارد. زمانی که به این عناصر در تعاملات فرهنگی و بین‌مذهبی با این کشورها توجه شود، زمینه برای بهره‌گیری از این ظرفیت، اثرگذاری و اثرپذیری بهتر این عوامل در صحنه بین‌المللی، فرصتی در صحنه نظام بین‌الملل و جهان اسلام دانست.

دیپلماسی فرهنگی در صورتی که تعریف به برنامه‌ریزی استراتژیک و اجرایی برنامه‌های آموزشی، فرهنگی، اطلاع‌رسانی برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی یک کشور شود (هادیان واحدی، ۱۳۸۸: ۹۱ در شیخ‌الاسلامی و سرادار، ۱۳۹۹)، دیپلماسی مذهبی را می‌توان تعریف به مجموعه تعاملات بین مذهبی کرد که در معنای اقدامات و عملکردهای مذهبی مشترک و یا مستقل عقیدتی و ارزشی مورد اقبال افکار عمومی کشورهای هدف در راستای تقویت منافع ملی و همبستگی با کشور خاص خواهد بود. در این مقاله تلاش می‌شود تا سطوح مختلف دیپلماسی مذهبی با تأکید بر جریان بریلوی مورد بحث و بررسی قرار گیرد. در گام اول ساختار و زمینه تاریخی شکل‌گیری جریان بریلوی مورد بحث قرار گیرد. در گام بعدی محیط جریان بریلوی شناخته شود و حدود آن تعیین شود. در گام بعدی ظرفیت کنونی دیپلماسی مذهبی پیگیری شده توسط این جریان مورد بررسی قرار گیرد و در پایان هم توصیه‌های راهبردی مبتنی بر الگوی دیپلماسی مذهبی ارائه شود. در ادامه مهم‌ترین ظرفیت‌های دیپلماسی مذهبی و همچنین روند انجام طرح حاضر بر مبنای الگوی مفهومی معرفی خواهد شد.

۲- روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر روش در قالب «توصیفی» و «تحلیلی» طبقه‌بندی می‌شود و از منظر هدف هم «توسعه‌ای» در قالب افزایش دانش و آگاهی در موضوع ظرفیت‌های دیپلماسی فرهنگی و مذهبی بریلوی و هم «کاربردی» برای ارائه راهبردها و راهکارهای تخصصی است. داده‌های محیط‌شناسی، ساختار شناسی و بازیگرشناسی و تاریخچه جریان از قالب روش گردآوری کتابخانه‌ای و اطلاعات راهبردی و توصیه‌ای هم با الگوی مصاحبه و برگزاری جلسات تخصصی و خبرگی با حضور ۱۰ نفر از متخصصین آگاه مرتبط با الگوی دیپلماسی فرهنگی و جریان شناسی و آگاه از ملاحظات دیپلماتیک و منطقه‌ای جنوب آسیا جمع‌آوری شده است. مدل تجزیه و تحلیل راهبردی بر مبنای الگوی «متاسوات» است. الگوی متاسوات توسط محققین در دپارتمان «مدیریت بازرگانی دانشگاه نوربرت کالج آمریکا» تدوین و ارائه شده است و بر مبنای تئوری مبتنی بر منابع است و از مسیر شناخت منابع جدید در

راستای برنامه‌ریزی و بهره‌گیری از منابع و در روندی رقابتی طرح می‌شود. در این الگو هر سازمان و هر موضوع واجد قابلیت‌ها و شایستگی‌هایی خاصی است و اقدامات استراتژیک برای تحقق یک هدف در قالب محیط پیرامونی بر مبنای شناخت محیط و ساختار بیرونی، مزیت‌های نسبی، شایستگی و قوت‌های خاص مرتبط با آن موضوع و مسئله است. در مسئله منابع این رویکرد، در راستای بهره‌گیری مناسب از منابع برای تأثیرگذاری مثبت بر محیط است. در این الگو دیپلماسی فرهنگی و مذهبی نباید در موضوع جریان خاص نقش منفعلانه داشته باشد بلکه می‌تواند با ایجاد و توسعه منابع با توجه به محیط پیرامونی و توجه به شاخص‌های با ارزش بودن، کمیایی، تقلیدناپذیری و غیرقابل جایگزین بودن در قالب الگوی «VRIO» و درون نرم‌افزار «Meta-Swot» سبب شناخت نقاط قوت و فرصت و ضعف در قالب محیط و ارائه برنامه‌هایی اجرایی برای بهره‌گیری از آن خواهیم بود. (بدری و دیگران، ۱۳۹۴: ۳۶)

۳- پیشینه پژوهش

با تمرکز بر دیپلماسی فرهنگی و عمومی جمهوری اسلامی ایران با بهره‌گیری از ظرفیت تعاملی جریان بریلوی مقاله تخصصی نگاشته نشده و از سویی دیگر بهره‌گیری از الگوی متاسوات هم پیشینه‌ای در ادبیات تحقیق ندارد و در مقاله حاضر برای اولین بار مدنظر قرار می‌گیرد. اما حسب اهمیت جریان بریلوی، تاکنون منابع و تألیفات مختلفی مؤلفین و مصنفین نگاشته شده است که در ادامه به برخی از آنان اشاره می‌شود.

علیزاده موسوی؛ ۱۴۰۲ در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل نظریه مقامات پیامبر (ص) در مکتب بریلوی، احمد رضاخان بریلوی»، ذکر می‌کند که بریلوی‌ها در کشورهایمانند هند، پاکستان و بنگلادش از نظر تعداد پیروان توانسته از دیگر رقبا بیشتر شود و امروزه به آفریقا و اروپا رسیده است. در این مقاله ویژگی‌های بریلوی به خصوص مقامات و جایگاه پیامبر(ص) و پس از آن اهل بیت (ع) و مقامات صوفیه ذکر می‌شود. نگاه بریلوی‌ها به جایگاه پیامبر (ص) به نحو کاملی در این مقاله تبیین شده است.

علیزاده موسوی، (۱۴۰۱)؛ در مقاله‌ای با عنوان «رمزگشایی از فقه سیاسی احمد رضاخان بریلوی» ذکر می‌کند که چگونه جریان منتسب به احمد رضاخان، توانسته با مکتب دیوبندی در تعارض قرار گیرد و مسیر خود را جدا کند. اینکه در این مسیر، بریلوی‌ها متهم به همراهی با استعمار انگلستان شده‌اند و مواضع و فتاوا سیاسی احمد رضاخان هم ذکر می‌شود. از سویی دیگر فتاوا ایشان در قالب دارالکفر، ترک موالات، جنبش خلافت، حزب کنگره و نظریه دو ملت در این مقاله توضیح و به‌نوعی تنش فقهی میان بریلوی و دیوبند تبیین می‌شود.

قیصر، ۱۴۰۰ در مقاله‌ای با عنوان «رویارویی بریلوی با دیوبندی در پنجاب پاکستان» بر تمایز دو جریان تأکید دارد و به‌صورت موردی بررسی می‌کند که این مکتب چگونه در پنجاب پاکستان با وجود داشتن اشتراکات زیاد با دیوبندی در ستیز عقیدتی با آنان قرار دارند و این ستیزش فرهنگ منطقه پنجاب را تحت تأثیر قرار داده است.

باقری، ۱۴۰۰، در مقاله‌ای با عنوان «ظرفیت سنجی نهضتی بریلوی‌های پاکستان»، اعلام می‌دارد که بریلویه به‌عنوان جریان معتدل اهل سنت، جایگاه ویژه‌ای در پاکستان دارد و علیرغم این اهمیت، تاکنون شناخت دقیق و جامعی از این جریان، در منابع و متون داخلی رخ نداده است. بر این اساس در مقاله در خصوص مبانی اعتقادی، ماهیت شناسی بریلوی و اهداف و رویکردهای آنان و ساختار سازمانی در این مقاله مواردی بیان می‌شود و از سویی دیگر برخی از راهکارها و راهبردها برای بهره‌گیری از ظرفیت تعاملات نهضتی ارائه شده است.

همان‌طور که بیان شد این مقالات اگرچه در سال‌های اخیر به تبیین وضعیت بریلوی‌ها در حوزه‌های عقیدتی و اجتماعی پرداخته‌اند، اما فقر علمی و آکادمیک در موضوع مزبور وجود دارد. از منظر دیپلماسی فرهنگی و مذهبی تاکنون در مقاله‌ای به نحو دقیق به جریان بریلوی از منظر راهبردی توجه نشده که در مقاله حاضر تلاش می‌شود تا این ضعف مرتفع شده و از سویی دیگر با بهره‌گیری از ظرفیت برنامه‌ریزی راهبردی Meta-Swot و در قالب رویکردهای خبرگی و نخبگی، راهبردها و راهکارهای بهره‌گیری از ظرفیت این جریان ارائه شود.

۴- تاریخچه پیدایش و مؤسسين و مؤثرين جريان بريلوی

در دانشنامه آکسفورد، «جریان و جنبش بریلوی» بر اساس عقیده و ارزش‌های اعلام‌شده مؤسس آن تعریف و تبیین شده است. بریلوی را بر اساس نوشته‌ها و عقاید «مولانا احمد رضاخان بریلوی» تأسیس شده می‌دانند. (Esposito, 2003: 12) بریلوی‌ها در برخی از مناطق به‌عنوان «اهل سنت و جماعت» هم خوانده شده‌اند (The Database of Religious History, 2021) و برخی از افراد و محققین، بریلوی‌ها را با عنوان «صوفیان اهل سنت» نام‌گذاری کرده‌اند. (Elizabeth, Sirriyeh, 2013:11) امروزه بریلوی‌ها در قامت یک تشکیلات بین‌المللی معرفی شده‌اند که ریشه‌های تاریخی نوین و مدرنی دارند. (C. T. R. Hower; Allan Anderson, 2006) به‌صورت کلی شکل‌گیری این جنبش تحت تأثیر عقاید و رویکردهای رهبر اصلی آن، «احمد رضاخان» و سایر علمای مرتبط با ایشان بوده است. آنان هرگز از واژه بریلوی برای معرفی خود و یا نهضتشان بهره نبردند. اصطلاح «بریلوی» از همان سالیان ابتدایی به پیروان این عقیده اطلاق نمی‌شد، بلکه این مفهوم برای اولین بار، از سوی رسانه‌ها و مکتوبات به آنان اطلاق شد. رقبای هم‌زمانی که از آنان نام می‌بردند، از اصطلاح «بریلوی» بهره می‌بردند. دلیل این نام‌گذاری اشاره به زادگاه «احمد رضا خان»، در منطقه‌ای به نام «باریلی» بوده است. شهر باریلی، در شمال هندوستان و در ایالت اوتارپرادش و در شرق دهلی واقع شده و زادگاه و مدفن «احمد رضاخان بریلوی» (۱۳۴۰ قمری-۱۲۷۲) است. این شهر، در برخی از منابع به نام «بناس بریلی» نامیده شده است. (Elizabeth Sirriyeh, 2013)

همان‌طور که ذکر شد، تاریخچه تأسیس بریلوی را باید در اندیشه و رویکردهای مؤسس آن یعنی «احمد رضا خان» جست‌وجو کرد. وی از علمای صوفی و مصلح اهل سنت در شمال هندوستان بود که عقیده محوری‌اش را در قالب دفاع از حضرت محمد (ص) و اعمال رایج صوفیانه قرار داده بود. اندیشه بریلوی از دهه ۱۸۸۰ میلادی به‌مرور توانست، دامنه تأثیرگذاری‌اش را در منطقه جنوب آسیا گسترش دهد. در گذر زمان، جریان بریلوی مبدل به یکی از سه جریان اصلی و مهم تأثیرگذار بر تحولات مذهبی و فکری منطقه جنوب آسیا شد. احمد رضا خان در هندوستان جنبشی را راه‌اندازی کرد که علیه تعالیم و مکاتب سلفی و دیوبندی معرفی می‌شد. از حیث اندیشه، ایشان را تحت تأثیر مجموعه‌ای از محققین و عالمان می‌دانند. (Hassankhan, Maurits S and Other, 2016)

«احمد رضاخان» بعد از اتمام دروس و آموزش و تحصیل، به تدریس و تألیف روی آورد و از همان سالیان ابتدایی به‌شدت با وهابیان، دیوبندی و ندویان به مخالفت می‌پردازد. ایشان از حیث عقیده، در سال ۱۲۹۵ قمری با سلسله قادری بیعت کرده بود و پس از آن راهی مکه شد و با چند تن از مفتیان آن عصر دیدار کرد و از آنان اجازه آموزش حدیث دریافت کرد. وی در سال ۱۳۲۲ قمری مدرسه‌ای به نام «دارالعلوم منظر الاسلام» را تأسیس کرد. ایشان تحت تأثیر «مولوی نقی علی‌خان» (۱۸۳۰ تا ۱۸۸۰) محقق اسلامی قرار گرفت که عقاید «سید احمد» (متوفی ۱۸۳۱) را به‌عنوان یکی از بنیان‌گذاران سلفیت هند، رد کرده بود. «نقی علی‌خان»، یکی از علمای مهم مبارز با سلفیت در هند بود. (Ingram, Brannon D, 2009)

اندیشه احمد رضاخان، با تألیف و تدوین کتب مختلف و متعدد (در حدود صد رساله) با تمرکز بر رد رقبای دیگر گرایش‌های دیوبندی و وهابیت، ثبات بیشتری یافت. یکی از منابع ایشان با نام «فتاوی الحرمین برجف ندوه المین» بوده است که در رد «ندوه العلماء» نوشته شده بود. (Routledge & CRC Press, 2021) وی کتابی هم در رد دیوبندی به نام «حسام الحرمین علی منحر اهل الکفر و المین» نوشته و در اندیشه ایشان به‌مرور نسبت به دیوبندی نگاه بدبینانه‌ای شکل می‌گیرد. بعد از تألیف چند کتاب، «احمد رضاخان» نگاهی به گذشته‌ها خود را برای تأیید نزد علمای مکه و مدینه می‌فرستد و از آنان تأییدهایی را دریافت می‌کند. محققان وی را کثیر التالیف می‌خوانند. احمد رضا خان در زمان خود، شهرت و مقبولیت فراوانی یافت و اشخاص زیادی برای کسب علم نزد ایشان در شهر «باریلی» ساکن شدند. تفکر بریلویه توسط شاگردان و خلفایش تبلیغ شد و در مدت کوتاهی افکار وی در سرتاسر شبه‌قاره هند گسترش یافت. (خسروی، ۱۳۹۸: ۲۰)

باید توجه داشت که اندیشه «احمد رضا خان» در مقابل وهابیت و بیشتر بر مبنای رویکرد مسالمت‌آمیز در صحنه سیاسی و اجتماعی جنوب آسیا بود و بر اسلام و آموزش‌های دینی تمرکز داشت. وی اتحاد با هندوها برای مبارزه با انگلیس را نادرست می‌خواند. عمل و اقدامی سیاسی که از سوی علمای دیوبند و جمعیت علمای هند بارها پیگیری و حمایت شده بود. از سوی دیگر، او با انگلیسی‌ها رفتاری خصومت‌آمیز داشت، ولی برای مبارزه با آنان با هیچ دسته و گروهی هم‌پیمان نشد. جریان

بریلوی بر اساس اندیشه و عقاید خاصی که از ایشان کسب کرده، بیشتر متمرکز بر تثبیت و گسترش عقیده و گفتمان جریان در جهان اسلام و شبه‌قاره بوده و چندان وارد تنش‌های سیاسی و اجتماعی نمی‌شود. به‌جز «احمد رضا خان بریلوی»، دیگر مؤثرین و افراد برجسته این گرایش عقیدتی و جریان هم در شکل‌گیری و تثبیت این جریان نقش داشته‌اند.

۵- ساختارهای مذهبی و آموزشی موجود جریان بریلوی

تثبیت و تقویت گفتمان بریلوی با تأسیس مجموعه‌ای از مدارس تحت تأثیر این گرایش در هندوستان و شبه‌قاره هند هم‌زمان شد. به نظر می‌رسد که مهم‌ترین تشکیلات اثرگذار و گفتمان ساز فرهنگی و مذهبی متصل به بریلوی در جهان اسلام همین ساختارهای مذهبی و آموزشی موجودند. این مدارس ابتدا در مناطقی مانند «باریلی»، «منظر» و «لاهور» تأسیس شدند و بعدها به دیگر مناطق گسترش یافتند. (Sanyal, Usha, 2008) مهم‌ترین آنان را می‌توان معرفی کرد. «جمعیت الاشرافیه-اعظمگر»^۱، «جامعه نعیمی-مراد آباد»^۲، «جامعه امجدیه رضوی-قوسی»^۳، «الجامعه الاسلامیه-مائو»^۴، «مرکز سقافانی سنی-مدین»^۵، «جامعه سعیدی-کرا»^۶ و «جامعه نظامیه-حیدر آباد»^۷.

بریلوی‌ها از حیث آموزش‌های دینی فعالیت قابل‌توجهی را در جنوب آسیا دارند. بسیاری از طلاب را آموزش داده و آنان را ارتقا داده‌اند. بسیاری از مدرسین و مدیران در قالب مدارس علوم دینی به آموزش طلاب و محصلین اقدام می‌کنند. بریلوی‌ها از منظر آماری هم مدارس دینی پرشماری را در هندوستان و پاکستان داشته‌اند. بریلوی‌ها بر مبنای آمار تا سال ۱۹۷۲ میلادی در پاکستان؛ در حدود ۱۲۴ مدرسه علوم دینی را تأسیس کرده بودند که امروزه رشد چند برابری دارد. مراکز پژوهشی معروفی هم در کراچی، لاهور، مبارکپور، منچستر و استانبول فعال کرده‌اند. در طی سالیان اخیر و به‌ویژه بعد از سال‌های دهه ۱۹۸۰ میلادی، سطح فعالیت‌های خود را افزایش و گسترش دادند. در طول تاریخ معاصر، علمای مختلف و متنوعی در مکاتب و مدارس علوم دینی بریلوی تحصیل کرده‌اند. آنان را می‌توان یکی از مهم‌ترین منابع دینی و فرهنگی این فرقه و مکتب دانست. آنان از طریق تحصیل، تحقیق، تعمق، مطالعه مسائل دین در مدارس بریلوی ارتقا آموزشی یافته‌اند. در مرحله بعد یافته‌های خود را در قالب کلاس، درس، سخنرانی و خطبه در اختیار طلاب علوم دینی و عامه هم قرار دادند. (Cambridge University Press, 2010)

این مدارس در قالب یک ساختار مشخص نظم یافته‌اند و در قالبی واحد به برگزاری امتحانات، منهج، شیوه‌های آموزش، نظام ارتقا مدیران و مدرسین، اعطای مدرک و دیگر موارد اقدام می‌کنند. «سازمان مدارس اهل سنت پاکستان» (تنظیم المدارس اهل سنت) و هیئت عالی آموزش اسلامی تحت نظارت جریان بریلوی است که در فوریه ۱۹۶۰ میلادی در «جامعه دره غازی» تشکیل شد. این هیئت مسئولیت پیگیری و تعیین امورات آموزشی و فرهنگی مدارس علوم دینی بریلوی را بر عهده دارد. «مولوی غلام جهانی معینی قریشی»، (۱۹۰۸-۱۹۷۷) این جلسه بزرگان را برای اولین بار تشکیل داد. بعدها در سال ۱۹۷۴ در لاهور، جلسات این تشکیلات مجدداً و به‌دفعات برگزار شد.

ظرفیت‌های جامعه علمایی و مدرسین و شاخصین آموزشی و فرهنگی جریان بریلوی هم حائز اهمیت‌اند. به‌صورت کلی از مهم‌ترین ظرفیت‌های فکری و دینی هر تفکر اسلامی و یا جریان دینی، جامعه علمایی آنان است. علماء می‌توانند با تحصیل مطالعه، تحقیق و تعمق مسائل دینی را دریافت کرده و اندیشه و یافته‌های خود را در قالب کلاس، درس و سخنرانی و خطابه در اختیار طلاب علوم دینی و عامه مردم قرار می‌دهند. علمای بریلوی در انتشار معارف الهی با خوانش بریلوی، نقش پررنگی داشته‌اند. آنان با فعالیت‌های خود در سراسر جنوب آسیا و بعدها پاکستان از جمله تدریس علوم دینی، برگزاری دوره‌ها و مراسم‌های مذهبی، سخنرانی در محافل مختلف، نگارش کتاب‌های گوناگون، فعالیت رسانه‌ای، پاسخگویی به شبهات، پاسخگویی

¹ Al Jamiatul Ashrafia, Azamgarh

² Jamia Nacemia Moradabad

³ Jamia Amjadia Rizvia, Ghosi

⁴ Al-Jame-atul-Islamia, Mau

⁵ Markazu Saquafathi Sunniyya, Ma'din

⁶ , Jamia Saadiya Kerala

⁷ Jamia Nizamia , Hyderabad

به سؤال‌های شرعی پیروان، برپایی نماز جماعت در مساجد، تشکیل احزاب و گروه‌های مذهبی، درصدد نشر و گسترش عقاید بریلوی در این مناطق بوده‌اند. (خسروی، ۱۳۹۸)

بر این اساس، عقیده بریلوی، افراد و شاخصین متعدد و گوناگونی را در پاکستان و هندوستان دارد. به واسطه خصلت صوفیانه بریلوی، جایگاه این مؤثرین و بزرگان هم از نظر تشکیلاتی و هم از نظر معنوی قابل توجه و مورد احترام پیروان است. تمامی علمای پیرو این عقیده، «احیای سنت» را به‌عنوان هدف می‌خواندند و نارضایتی نسبت به وضعیت مسلمانان شبه‌قاره، فصل مشترک آنان بوده است. آنان به دنبال احیاء عقیده و ارزش دینی حقیقی بودند که در قرآن، روایات، حدیث و روش عمل علماء ذکر شده بود. اکثر علمای این جریان، رویکردی اصلاحی داشته‌اند. از منظر آنان مردم از سنت نبوی (ص) دور شده بودند. در نتیجه علماء وظیفه یادآوری بازگشت به راه ایدئال و صحیح اسلام را بر عهده داشته‌اند.

امروزه دامنه تشکیلات و دستگاه‌های آموزشی و مذهبی جریان بریلوی در جنوب آسیا قابل توجه است. رئیس درگاه علی‌الحضرت «سبحان رضاخان» است و دیگر افراد مانند «ضیا المصطفی رضوی قادری»، «محمد مدنی»، «اشرف اشرفی جیلانی»، «سید امین میان قدری» از سلسله صوفیانه برکاتیه از جمله افرادی بوده‌اند که در هندوستان به‌عنوان افراد پرنفوذ بریلوی شناخته می‌شوند. (outlookindia, 2025)

همان‌طور که ملاحظه شد، مؤثرین و فعالین مختلف جریان بریلوی، بر ظهور، رشد و گسترش این جریان تأثیر داشته‌اند و تعامل با جریان بریلوی، جز از مسیر فهم روش و شیوه اقدام این مؤثرین ممکن نیست. یکی از موضوعات مهمی که در فکر و عقیده تولیدشده در ساختارهای مذهبی و آموزشی بریلوی است و ظرفیت‌های مهمی برای تعامل شیعیان به‌خصوص جمهوری اسلامی ایران با این جریان فکری در سطح دیپلماسی عمومی و فرهنگی است به‌قرار زیر معرفی می‌شود.

۶- ظرفیت‌های عقیدتی و ارزشی جریان بریلوی در ارتباط با ایران اسلامی

همان‌طور که بیان شد، بریلوی‌ها در مناطق مختلف پاکستان خود را به‌عنوان اهل سنت متکی به سنت نبوی (ص) معرفی می‌کنند. آنان اگرچه سعه نظر دارند، اما خود را در مقابل رقبای دیگر به‌خصوص دیگر گروه‌های اسلامی (سلفی) قرار می‌دهند. این جریان فقهی و عقیدتی را در قالب مکاتب انعطاف‌پذیر تقسیم بندی می‌کنند که در فقه پیرو یکی از امامان مذاهب اهل سنت‌اند. البته اغلب آنان از احناف‌اند. این تأکید بر فقه اهل سنت، سبب نشده که برخی از مناسک آنان با تشیع و یا دیگر صوفیان همسویی نداشته باشد و ظرفیت‌های عقیدتی و ارزشی مشترکی میان آنان و تشیع مشاهده می‌شود که ریشه در سنت تاریخی مشترک اسلامی دارد (سنتی که از گزند سلفیت دورمانده است). این ظرفیت‌های عقیدتی و ارزشی، فصل مشترک مناسبی برای انجام برنامه‌ها و اقدامات مشترک طرفین در راستای تعاملات بین مذهبی خواهد بود؛

الف- «احترام و تکریم ائمه شیعی» (رضوی، ۱۳۸۹)، ب- «عقیده نور و بشر و معرفی پیامبر (ص) به‌عنوان افضل بشر» (Ahmed Raza, 2010). ج- «عقیده شاهد و ناظر بودن پیامبر (ص) بر عالم غیب و آگاهی از سلام و صلوات مردم»؛ د- «عقیده توسل به بزرگان و پیامبر (ص)» (Sayed, Muhammad Khalid, 2011)، ه- «عقیده در موضوع ذکر یا رسول‌الله (ص)»؛ - «عقیده در موضوع زیارت و مزار و امکان بهره از نور آن»، ز- «عقیده در موضوع برگزاری مراسم‌های عید میلاد نبی (ص) در ربیع‌الاول در مساجد و محافل» (Ibn Kathir, 1983)، ت- «عقیده در موضوع شرک و توحید در مخالفت با جریان غیر تقریبی»، ی- «عقیده در موضوع تعریف بدعت و مثبت دانستن بدعت‌های حسنه»، ک- «عقیده در خواندن فاتحه و مستحبات»، س- «عقیده ذکر گروهی در قالب‌های آشکار و جلی». (Ahmed Raza. 2010)

همان‌طور که بیان شد این ارزش‌های عقیدتی که مورد توجه جریان بریلوی بوده و آن را از برخی دیگر از گرایش‌های سلفی متمایز می‌سازد، زمینه همکاری، همگرایی و تعاملات بین مذهبی میان تشیع، تصوف شیعی، تصوف اهل سنت و همچنین بریلوی را فراهم می‌سازد و فرصت مناسبی برای ارتباطات و برنامه‌های مشترک خواهند بود. از سویی دیگر باید از «مزارها» و «زیارتگاه‌های خاص» بریلوی هم نام برد که امروزه مورد اقبال جامعه مخاطب آنان قرار دارد. به‌صورت کلی در برخی از مناطق و مراکز، محوریت حضور بریلوی‌ها قابل توجه است. به‌نوعی پایگاه اجتماعی و مذهبی خاص این جریان در این مزارها و مساجد قابل توجه است. به‌عنوان مثال یکی از این مزارها، «درگاه شریف بریلوی» است. «مرکز اهل سنت درگاه علی‌الحضرت»، یکی دیگر

از مراکز اصلی این جنبش در جنوب آسیا است. میلیون‌ها نفر به دنبال راهنمایی در مسائل اسلامی به سمت این مرکز تعلیمات اسلامی می‌روند.

همان‌طور که بیان شد مفهوم «زیارت» در اندیشه‌های بریلوی جایگاه مهمی دارد. این گرایش مذهبی نسبت به مفهوم زیارت توجه ویژه داشته و برای آن احترام ویژه‌ای قائل است. مراکز زیارتی بریلوی در کشورهای مختلف وجود دارند و صرفاً در جنوب آسیا نیستند. این اماکن به‌عنوان یک نماد فرهنگی و مهم برای بریلوی محسوب می‌شوند. برخی از این زیارتگاه‌ها عبارت‌اند از: «مزار خواجه نظام‌الدین اولیا» در هند؛ «خواجه معین‌الدین چشتی احمیری» در هند؛ «شیخ عبدالقادر گیلانی» در هند؛ «مزار داتا گنج بخش» در لاهور؛ «لعل شهباز قلندر» در ایالت سند؛ «بها الدین زکریا» در ملتان؛ «شاه شمس تبریز» در ملتان؛ «شاه رکن عالم اولیا» در ملتان؛ «شاه عبدالطیف» در اسلام‌آباد؛ «عبدالله شاه غازی» در کراچی؛ «رحمان بابا» در پیشاور؛ «سخی شاه مردانی» در پیشاور؛ «پیر مانکی شریف» در نوشهره و «باباغفور» در بالاحصار پیشاور. (Verma, Bharat, 2008)

به‌هرروی، این موارد ذکر شده، ظرفیت‌های قابل توجه عقیده و ارزشی جریان بریلوی است که امکان تعامل جریان تشیع و بریلوی را در سطح مناسکی و برنامه‌های مشترک و بین مذهبی تقویت می‌کند. این ظرفیت، عقیده مناسبی را میان دو گروه در موضوع تعاملات مذهبی ایجاد کرده است.

۷- گستره جمعیتی و نفوذ جریان بریلوی در جهان اسلام

یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های دیپلماسی مذهبی و فرهنگی بریلوی در سطح جهان اسلام، گسترده قابل توجه جمعیت پیرو این عقیده است. در کشور پاکستان، بریلوی‌ها در حدود ۵۰ تا ۶۰ درصد از جمعیت مسلمان را در برمی‌گیرند و در مقابل ۲۰ تا ۲۵ درصد از مردم این کشور، دیوبندی‌اند. ۱۵ درصد دیگر جمعیت از شیعیان و ۵ درصد سلفی‌ها و وهابی‌ها هستند. (Global Security, 2015) در گزارشی دیگر اکثریت قریب به اتفاق مسلمانان پاکستان از عقیده «اهل سنت و بریلوی» پیروی می‌کنند. (Rania Abouzeid, 2018)

روزنامه رسمی هندوستان تخمین می‌زند که دو-سوم مسلمانان هندوستان به عقیده اهل سنت بریلوی با محوریت تصوف پایبندی دارند. (The Times of India, 2018) به این دلیل جمعیت و تأثیرگذاری این جریان بر محیط فکری و عقیدتی جنوب آسیا و به‌خصوص پاکستان بسیار گسترده است. پراکندگی بریلوی‌ها نشان می‌دهد که بیشتر آنان در ایالت «پنجاب» سکونت دارند. در این ایالت فرقه‌گرایی رونق چندانی ندارد، اما در جنوب «پنجاب» و «حومه شهرک صنعتی گجرانواله» و «فیصل‌آباد» نوعی مخالفت این جریان با دیوبندی مشاهده می‌شود. «دیوبندی» عموماً در ایالت «خیبر پختونخواه» و «ایالت بلوچستان» و «مناطق آزاد قبیله‌ای» فعال است و آنان در تلاش‌اند تا گروه‌های متعصب متعددی را سامان‌دهی کرده و به‌نوعی نگرشی مبتنی بر سلفیت را ترویج دهند. (باقری، ۱۴۰۰)

قسمت زیادی از جمعیت بریلوی‌ها متعلق به ایالت پنجاب و سپس سند پاکستان هستند که پرجمعیت‌ترین ایالت‌های این کشور محسوب می‌شود. در مقابل پیروان دیوبندی بیشتر در کمربندی پشتو، مانند نواحی قبیله‌ای و ایالت خیبر پختونخواه سکونت دارند. قبایل در این نواحی، ستیز خاصی هم دارند و به این دلیل تعلق بیشتر جمعیت پشتون‌های پاکستان به فرقه دیوبندی بی‌علت نیست (فرزین، ۱۳۷۶: ۲۵)

بریلوی‌ها هزاران مسجد، موسسه و سازمان در هندوستان، پاکستان، بنگلادش، افغانستان، سریلانکا، انگلستان، آفریقای جنوبی و سایر مناطق آفریقا، اروپا، کارائیب و ... تأسیس کرده و امروزه مدیریت می‌کنند. در سال ۲۰۰۰ این جنبش بیش از ۲۰۰ میلیون نفر پیرو در سراسر جهان داشته است. (Bowker, John, 2000)

در بنگلادش جنبش بریلوی^۱ بخش قابل توجهی از جامعه احناف را تحت تأثیر قرار داده است. این گروه با دیگر گروه‌های صوفیانه هم ارتباط خوبی را برقرار کرده است. «سازمان علمای بریلوی بنگلادش» نقش محوری در این کشور دارد. (Mostofa, Shafi Md, 2021) در کشور بنگلادش، اکثریت مسلمانان، تصوف را منبع حکمت و راهنمایی معنوی می‌دانند. در این کشور «خانقاه‌ها» هم به‌عنوان مراکز مهم اجتماع دینی محسوب می‌شوند و تقریباً نیمی از مردم بنگلادش و مسلمانان آن

کشور از گرایش صوفیانه «چشتی» پیروی می‌کنند. در این کشور جنبش جهانی اهل سنت به رهبری «سید محمد سیفور رحمان»، به‌عنوان یکی از سازمان‌های اصلی جنبش مخالف ایدئولوژی وهابی به شمار رفته و در این کشور فعالیت دارد. بر این اساس، دامنه فعالیت بریلوی‌ها در بنگلادش، بستر مناسبی دارد. (india original, 2021)

در انگلستان هم این گروه فعالیت قابل توجهی دارد، حتی برخی می‌گویند، پیروان بریلوی نسبت به دیوبندی‌ها از نظر زمانی زودتر به انگلستان وارد شده‌اند. بریلوی‌ها در این کشور از اکثریت معتدل و صلح‌طلب محسوب می‌شوند. در سال ۲۰۱۱، این جریان در بسیاری از مساجد بریتانیا حضور و فعالیت داشته است. جنبش مسلمانان اهل سنت بریلوی بریتانیا و دیگر تشکیلات را هم در این کشور تأسیس کرده است.

در قاره آفریقا هم پیروان این جریان قابل توجه‌اند. به‌عنوان نمونه آنان در شهرهای مختلف آفریقای جنوبی حضور و فعالیت دارند. آنان در آفریقا شبکه‌ای از مدارس و مساجد را تأسیس کرده‌اند. آمارها نشان می‌دهد که فعالیت‌های آنان به‌عنوان نمونه در آفریقای جنوبی از سال ۱۹۷۹ رشد یافته و در مواردی در تقابل با «جماعت تبلیغی» بوده است. بر این اساس بریلوی را باید یکی از جریان‌های فعال مذهبی در آفریقا به حساب آورد (Sunni Jamiatul Ulama South Africa, 2021). همان‌طور که بیان شد، بریلوی‌ها نه تنها در جنوب آسیا، بلکه در دیگر مناطق مانند مناطق اروپا و ایالات متحده آمریکا هم حضور و فعالیت دارند و در قامت یک جریان جهانی و بین‌المللی شناخته می‌شوند. آنان توانسته‌اند از دیگر کشورها پارگیری و فعالیت قابل توجهی داشته باشند. این ظرفیت و جمعیت قابل توجه، ظرفیت مهمی برای دیپلماسی فرهنگی و عمومی دارد که در ادامه برخی از تشکلهای و جریان‌ها و مؤثرترین متصل به جریان بریلوی که می‌توانند موضوعی برای افزایش سطوح دیپلماسی مذهبی باشند، معرفی خواهد شد.

۸- ظرفیت‌های تشکلی و جریان دیپلماسی مذهبی بریلوی؛

همان‌طور که بیان شد جریان بریلوی از ساختارها و تشکلهای مختلفی در سطوح گوناگون برخوردار است. این تشکلهای و جریان‌ها می‌توانند موضوع برنامه‌ها و راهبرد و راهکارها در حوزه تعاملات دیپلماسی مذهبی و فرهنگی باشند و تعامل و همکاری با آنان را در دستور قرارداد؛

الف- تشکلهای و مدارس و جامعه‌های اسلامی دینی؛ جریان بریلوی همان‌طور که در قسمت‌های قبل ذکر شد، دارای مجموعه‌ای از مدارس و تشکلهای دینی و علمی است که آموزش پیروان را در سطوح مختلف مدنظر قرار داده‌اند. مجموعه مدارس مانند «بهبیره شریف»، «امین الحسنات»، «مدرسه نعیمیه»، «منظر الاسلام بریلی»، «دارالعلوم عالی حضرت»، «جمعیت امجدیه رضوی کراچی» و... در این طیف طبقه‌بندی می‌شوند. این تشکیلات دینی و علمی به تربیت شاگردان همت می‌گمارند و مکانی مهم جهت ارتباطات علمایی و مذهبی تلقی می‌شوند. (Amir Wassim, 2017)

ب- سازمان‌های دینی؛ برخی از تشکیلات و سازمان‌های دینی، تبلیغی و تربیتی هم توسط جریان بریلوی مدیریت می‌شود. سازمان‌های بین‌المللی همچون سازمان «رضای مصطفی» سازمان «جمعیت علمای پاکستان» سازمان «اداره بین‌المللی تحقیقات امام احمد رضا خان» سازمان «منهج القرآن» سازمان «دعوت اسلامی»، در سطح مناطق در حال تبلیغ اسلام با گرایش بریلوی هستند. به‌عنوان نمونه جماعت «رضا المصطفی» مستقر در سراسر هندوستان، «آکادمی رضا»، «جامعه‌العلمای سنی مذهب هندوستان» مستقر در بمبئی و کراالا و نهادهای عالی، «هیئت علما و مشایخ هندوستان»، «شورای شرعی» و ... تحت تأثیر بریلوی قرار دارند. شناخت ظرفیت این سازمان‌ها هم در موضوع دیپلماسی مذهبی حائز اهمیت است.

ج- اشخاص و مؤثرین معاصر و توانمند بریلوی؛ ظرفیت نخبگانی و خبرگی جریان بریلوی هم بسیار مهم‌اند و زمینه ارتباط با آنان فراهم است. به‌عنوان نمونه «مفتی بریلوی اعظم هند»، به‌عنوان یک مرجع مذهبی ارشد و بانفوذ در جامعه اسلامی هندوستان محسوب می‌شود. از سویی دیگر «جامعه‌العلماء»^۱ هم با دبیر کلی شخصی به نام «بوبکر احمد» با حضور علمای اسلامی بریلوی سراسر هندوستان فعالیت دارد و توانسته‌اند در حداقل ۲۰ کشور جهان، فعالیت‌های تبلیغی اسلامی داشته باشند. «محمد شاکر علی نوری» هم این جنبش را در بمبئی پایه‌گذاری کرد. شبکه بزرگی از واعظان را در هند و سایر کشورها تحت

پوشش دارد و بسیاری از مؤسسات آموزشی مدرن و مذهبی را در شبه‌قاره هند و در سراسر جهان تأسیس کرده است. (outlookindia, 2022)

د- ظرفیت های دانشگاهی و جوانان پیرو بریلوی؛ جریان بریلوی توانسته تا بر مبنای عقایدش با کمترین میزان حساسیت، تعداد جوانان بسیار زیادی را جذب کند. تشکلهایی بر مبنای گروه‌های مرجع، جوان و صوفی تشکیل شده‌اند، در مسئله دیپلماسی مذهبی حائز اهمیت‌اند. آنان به شدت حساسیت‌های سیاسی و اجتماعی هستند، این‌گونه تشکلهای علاقه‌مندند تا در تحولات اجتماعی حضور داشته باشند. این افراد ویژگی‌های عمومی بریلوی‌ها در قالب ضدیت با وهابیت و عربستان را دارند. آنان به نوعی ملی‌گرا هم بوده‌اند. این تشکلهای نسبت به جدایی پاکستان حساس بوده و نسبت به آمریکا و اسرائیل نگاه منفی داشته‌اند. از سویی دیگر نوعی از آرمان‌گرایی را مدنظر داشته و تشکیل امت اسلامی و حل مسئله فلسطین از دغدغه‌های ضروری آنان بوده است. «انجمن طلبای اسلام» را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین جریان تشکلهای دانشگاهی بریلوی‌ها می‌شناسند. این انجمن به دلیل اینکه قبل از استقلال پاکستان شکل گرفته است، اهداف و خواسته‌های استقلال‌طلبانه را در اساسنامه مدنظر ندارد. آنان شعارشان را «نظام مصطفی» و «ترویج عشق مصطفی» می‌خوانند. مهم‌ترین فعالیت آنان معطوف به این است که جوانان را محب حضرت رسول (ص) و اهل‌بیت و صحابه تربیت کنند. (Ahmed, Zahid, 2025)

ه- نهضت ختم نبوت؛ یکی از اولین جریان‌ها و تشکلهای تأثیرگذار بر روند آموزش‌های علوم دینی و جریان سازی های بریلوی در سالیان ابتدایی تأسیس بوده است. از سال ۱۹۵۰ میلادی، علمای نهضت بریلوی جنبشی به نام «مجلس تحفظ ختم نبوت» را راه‌اندازی کردند که تاریخچه تأسیس و فعالیت آن از سال ۱۸۸۰ میلادی بوده است. زمانی که «میرزا غلام احمد» از قادیان، خود را به‌عنوان رهبر این تشکل معرفی کرد. (The Times of India, 2015)

نقطه محوری این تشکل، مراقبت از نهضت پیامبر (ص) بوده و هر اقدامی برخلاف آن را به‌عنوان موضوع خلاف موازین دینی معرفی کرده و آن را گامی در راستای انشقاق در جامعه اسلامی به حساب می‌آورد. این گروه به دلیل حفظ اعتقاد به خاتمیت نبوت حضرت محمد (ص)، بر اساس مفهوم خاتمیت النبیین، مبارزات و اعتراضات سراسری برای اعلام غیرمسلمان بودن احمدی‌ها را شروع کرد. (The Gazette of Pakistan, 2019)

و- گروه منهج القرآن؛ این گروه ویژگی‌های منحصر به فردی را دارد و آن را در قالب یک جریان مستقل هم مورد توجه قرار می‌دهند. عوامی تحریک به‌عنوان شاخه سیاسی آن محسوب می‌شود و بسیار تأثیرگذار بوده است. از سویی دیگر «منهج القرآن»، بخش فکری، اعتقادی، علمی و فرهنگی این گروه است. به نظر می‌رسد که دارای بخش‌های خدمات عمومی و اجتماعی در قالب پلیس امدادی، یتیم‌خانه و غیره هم بوده است. در مجموع این طیف به سه نوع فعالیت عمده می‌پردازد؛ فعالیت‌های سیاسی و حزبی از جمله حزب عوامی تحریک، فعالیت‌های علمی، مذهبی، فرهنگی و آکادمیک در قالب منهج القرآن، فعالیت‌های خدمات عمومی اجتماعی از جمله سرپرستی از یتیم‌ها، خیریه‌ها، پلیس‌های امدادی و غیره. این ظرفیت در دیپلماسی عمومی جریان حائز اهمیت است. (Jaffrelot, Christophe, 2004)

ز- احزاب سیاسی متصل به بریلوی؛ علمای بریلوی بعد از تجزیه پاکستان در سال ۱۹۴۸، جمعیت علمای پاکستان را با عنوان JUP راه‌اندازی کرده‌اند. جماعت علمای پاکستان که در سال ۱۹۴۸ تأسیس شده بود و جریان و حزبی دیوبندی محسوب می‌شد، توانسته بود در انتخابات مختلف حضور به عمل آورده و به‌خصوص در انتخابات ۱۹۷۰ هفت کرسی در مجلس ملی به دست گرفت. (Long March Ends, 2013)

برخی از انواع احزاب در بریلوی پاکستان فعالیت دارند. دعوت اسلامی بین‌المللی، تنظیم المدارس شورای اتحاد اهل سنت، جماعت اهل سنت PAT، عوامی تحریک پاکستان ST، جمعیت علمای پاکستان، تحریک سنی، مجلس تحفظ ختم النبوت، برخی از سازمان‌های پیشرو مسلمانان بریلوی در پاکستان بوده‌اند. باید توجه کرد که جریان بریلوی به‌مانند بسیاری دیگر از جریان‌های فعال در جنوب آسیا، فعالیت و مداومتی در حوزه اجتماعی و سیاسی داشته است. بر این اساس تشکلهای بریلوی هم تأسیس شده‌اند. لازم به ذکر است که تعداد این تشکلهای محدود است. (Jaffrelot, Christophe, 2004)

به‌صورت کلی نقش بریلوی‌ها در عرصه سیاسی در پاکستان را باید در قالب حزب تحریک لبیک پاکستان TLP دانست. این حزب در انتخابات اخیر توانسته تا به‌عنوان یک حزب بزرگ خود را معرفی کند و مجموعه تلاش‌هایی را برای نفوذ بر دولت، فعالیت در قالب شبکه‌ها و رسانه‌های اجتماعی، پیگیری فشار سیاسی و اعتراضات داشته باشد (The Nation, 2018)

به صورت کلی قبل از ظهور تشکیلات رسمی TLP، احزاب بریلوی نتوانسته بودند تا تصورات سیاسی جامعه پاکستان را با خود همراه سازند. بر این اساس حزب سیاسی بریلوی را باید از سال ۲۰۱۷ مورد بررسی قرار داد. یکی از اهداف تأسیس این حزب، حفظ حرمت حضرت محمد(ص) در مقابل مشروعیت بخشی به احمدیه ها بوده است. (Amir Wassim, 2017) در سطح سیاسی احزاب و رهبران مختلف بریلوی به عنوان متحدان طبیعی دولت پاکستان علیه طالبان هم معرفی می شوند. به عنوان نمونه شخصی به نام «طاهر القادری» به عنوان یک اندیشمند بریلوی در تلاش بود تا با ارتش پاکستان ارتباطات بیشتری را در نظر داشته باشد و از ارتش حتی در مقابل مقامات منتخب هم حمایت می کرد. او آشکار طالبان را محکوم کرده و از ارتش پاکستان خواست تا آنان را از پاکستان اخراج کنند. (Dastak, 2013)

بر این اساس در سطح احزاب و تشکل های سیاسی هم به خصوص در سال ۲۰۱۷، ظرفیت های قابل توجه حقوقی و سیاسی در این کشور فراهم شده است که باید مورد توجه قرار گیرد. در ادامه بر مبنای بهره گیری از نرم افزار تخصصی و راهبردی، تلاش می شود تا برخی از ظرفیت های راهبردی جریان بریلوی در سطح دیپلماسی فرهنگی معرفی و تبیین شود.

۹- ظرفیت شناسی راهبردی دیپلماسی فرهنگی بریلوی با ایران (بر مبنای الگوی متاسوات)

بر مبنای مطالعات و نظریات جلسه خبرگی با حضور اعضا و متخصصین مرتبط با فعالیت های جریان بریلوی به نظر می رسد که دستگاه دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در قبال این جریان باید اهداف دیپلماسی فرهنگی زیر را پیگیری نماید؛

ردیف	اهداف دیپلماسی فرهنگی با جریان بریلوی
۱	بهره گیری از ظرفیت جمعیتی قابل توجه پیروان جریان در راستای اهداف دیپلماسی فرهنگی
۲	ارتقا تعامل با عقاید صوفیانه و تقریب گرایانه جریان در قالب مجموعه اقدامات و برنامه های مشترک
۳	اقدامات مشترک و اعتماد افزا و تعاملات تقریبی بر مبنای ارزش های مشترک عقیدتی و ارزشی
۴	بهره گیری و تقویت سابقه تاریخی تعاملات مناسب جریان با ایران اسلامی
۵	ارتقا دغدغه مندی و عقاید افکار عمومی جریان بریلوی نسبت به مسئله فلسطین و جبهه مقاومت

در راستای تحقق این اهداف، مطالعات و نظر خبرگان حاکی از آن است که مجموعه ای از اهم قابلیت ها و امکانات و توانمندی های خاص در جریان بریلوی وجود دارد که قابلیت بهره برداری در راستای تحقق این ظرفیت های دیپلماسی مذهبی با جریان وجود دارد. اهمیت این قابلیت ها و ظرفیت های احصا شده به قرار جدول زیر است؛

ردیف	منابع و قابلیت های خاص جریان بریلوی
۱	عقیده صوفیانه و نگرش ها مبتنی بر تعامل مذاهب
۲	تقابل با سلفیت افراطی و تفرقه دینی
۳	جذب گسترده عقیدتی پیروان
۴	جمعیت قابل توجه پیروان در جنوب آسیا
۵	گسترده گی جمعیت پیروان در کشورهای مسلمان نشین

۶	عقاید خاص احمد رضاخان بریلوی و ظرفیت‌های تقریبی آن
۷	ظرفیت مزارها و زیارتگاه‌های صوفیانه
۸	عقاید و ارزش‌های تقریبی مشترک با تشیع در قالب فرهنگ زیارت، توسل، حب اهل بیت(ع)
۹	توجه به رویکردها و نگرش‌های دینی و نگاه کمتر سیاسی شده به مسائل و موضوعات و رخدادها
۱۰	ظرفیت احزاب و گروه‌های متصل
۱۱	منابع مکتوب گسترده تقریبی و قابل چاپ و انتشار
۱۲	سابقه تعامل مطلوب با حکمرانی و دولت ایران - نظام تعاملات
۱۳	ظرفیت جامعه‌های اسلامی و مدارس و دانشگاه‌های دینی
۱۴	تشکیلات آموزشی و ساماندهی شده (تنظیم المدارس اهل سنت و جماعت)
۱۵	طلاب و محصلین توانمند و فارغ‌التحصیلان توانمند جریان
۱۶	ظرفیت رسانه‌ای و محتوایی
۱۷	زمینه تشکیل احزاب و تشکل‌های غیردولتی و حزبی بریلوی
۱۸	ظرفیت سازمان‌های دینی متصل و ظرفیت‌های آن
۱۹	مؤثرین شاخص و قابل تعامل جریان بریلوی
۲۰	اقدامات اجتماعی، خیریه و فرهنگی مختلف و متعدد

برخی از عوامل محیطی می‌تواند روند دیپلماسی فرهنگی با استفاده از ظرفیت جریان بریلوی را تقویت و یا تضعیف کند. مهم‌ترین این عوامل محیطی که خارج از توان برای دسترسی و تغییر است به‌قرار جدول زیر است؛

ردیف	عوامل محیطی تأثیرگذار بر روند دیپلماسی فرهنگی با بریلوی
۱	تنش‌های مذهبی در برخی از مناطق خاص
۲	گسترده‌گی جمعیت
۳	فعالیت مداوم تاریخی و اثرگذار
۴	جامعه‌ها و تشکیلات خاص
۵	گسترده‌گی جغرافیایی پیروان

از سویی دیگر بازیگرانی هم در محیط این جریان به‌عنوان همکار و یا رقیب در موضوع دیپلماسی مذهبی و فرهنگی می‌توانند مؤثر و اثرگذار باشند. مهم‌ترین این بازیگران به‌قرار جدول زیر است؛

ردیف	رقبا و یا همکاران محیطی جریان بریلوی
۱	گروه‌ها و تشکل‌های متصل به بریلوی
۲	دیوبند سیاسی شده و جمعیت العلما
۳	جریان‌های صوفیانه قادریه و نقشبندی
۴	جریان شیعی فعال در جنوب آسیا
۵	جریان وهابی و سلفی افراطی

این رقبا و جایگاه آنان را بر مبنای داده‌های متاسوات می‌توان در قالب نمودار زیر مشاهده کرد؛

Competitive Map

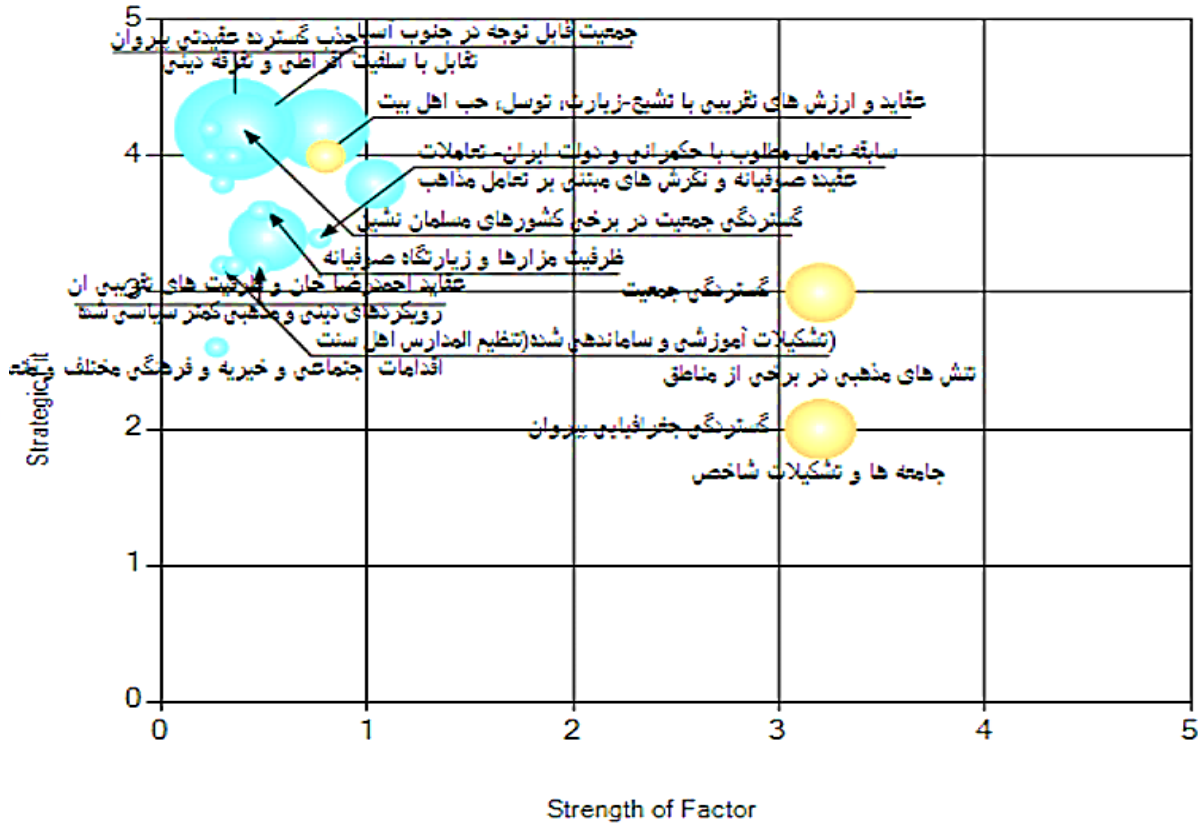
همانطور که مشاهده می‌شود، رقیب جدی جریان بریلوی و دستگاه فرهنگی و مذهبی جمهوری اسلامی ایران؛ جریان وهابی و سلفی است که قدرت قابل توجهی را دارد. از سویی دیگر دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در موضوع جریان بریلوی می‌تواند با قدرت بیشتری از دیوبندسیاسی شده و جمعیت العلما تأثیرگذار بر حوزه ارتباطات با این جریان باشد و هم‌زمان جریان‌های صوفیانه قادری و نقشبندی و جریان‌های شیعی فعال شبه‌قاره هم باید در این روند به‌عنوان همکار به دستگاه دیپلماسی فرهنگی و مذهبی کشور یاری برسانند. آنچه مشخص است ظرفیت گروه‌ها و تشکل‌های متصل به بریلوی تاکنون به

نحو مناسبی مورد بهره‌برداری و تعامل و مشارکت قرار نگرفته‌اند و به این دلیل باید توجه ویژه‌ای به این گروه‌ها و تشکلهای داشت تا از این رهگذر ظرفیت‌سازی بهتری صورت گیرد.

نتیجه‌گیری و ارائه توصیه‌های راهبردی برای دیپلماسی فرهنگی و مذهبی با بریلوی

بر اساس تحلیل راهبردی و الگوی متاسوات می‌توان مجموعه‌ای از توصیه‌های راهبردی در موضوع بایسته‌ها و امکانات تحقق دیپلماسی فرهنگی و مذهبی با ظرفیت جریان بریلوی را اشاره داشت. نمودار زیر جایگاه عوامل محیطی و همچنین راهبردها و راهکارها و امکانات جریان مذکور در موضوع دیپلماسی فرهنگی و مذهبی را نشان می‌دهد:

H-SWOT Chart

تحلیلی بر منابع و ظرفیت‌های راهبردی جریان بریلوی در موضوع دیپلماسی فرهنگی و عمومی ایران؛

در این قسمت منابع و ظرفیت‌های جریان بریلوی در حوزه دیپلماسی فرهنگی و عمومی جمهوری اسلامی ایران که در تحلیل راهبردی تبیین شده است، در سطوح مختلف به‌اجمال ارائه می‌شود؛

در سطح اول؛ ۱- عقیده صوفیانه و نگرش‌ها مبتنی بر تعامل مذاهب، ۲- عقاید و ارزش‌های تقریبی مشترک با تشیع در قالب فرهنگ زیارت، توسل، حب اهل‌بیت(ع)، ۳- عقاید خاص احمد رضا خان بریلوی و ظرفیت‌های تقریبی آن و ۴- ظرفیت مزارها و زیارتگاه‌های صوفیانه؛ این عوامل، ظرفیت‌های تقریبی و تعاملی بریلوی اند. در جریان بریلوی همان‌طور که بیان شد، روحیه تصوف، تقوا، عرفان و سنت‌گرایی وجود دارد (Paracha, 2018) و این موضوع زمینه ارتباطات فرهنگی و عمومی ایران را با این جریان تقویت کرده است.

به صورت کلی از منظر اعتقادی، ظرفیت صوفیانه بریلوی و محبت اهل بیت (ع) که توسط این جریان نشر و گسترش داده می‌شود، در فضای شکننده مذهبی و عقیدتی جنوب آسیا (که در دوره‌هایی از افراط‌گرایی آسیب‌دیده است)، ظرفیت حائز اهمیت در تقویت فضای تقویت تقریب مذاهب خواهد بود. به صورت موردی ظرفیت‌هایی اعتقادی مانند؛ اتصال سلاسل صوفیانه و نصب خرقة خویش به اهل بیت (ع)، توسل، زیارت قبور، احترام سادات و اولیاء و ... از عقایدی است که زمینه ارتباط تقریبی این جریان اهل سنت را با تشیع در برخی از آداب و مناسک فراهم می‌سازد (بهزاد و دیگران، ۱۴۰۱) بر این اساس از این ظرفیت در محیط دیپلماسی فرهنگی و عمومی می‌توان بهره برد.

در سطح دوم؛ ۱- جمعیت قابل توجه پیروان در جنوب آسیا، ۲- جذب گسترده عقیدتی پیروان و ۳- گستردگی جمعیت پیروان در کشورهای مسلمان‌نشین؛ ظرفیت جمعیت شناختی و افکار عمومی این جریان است که در سطح دیپلماسی عمومی اهمیت بسیار دارد.

در سطح دیپلماسی عمومی و تأثیر آن بر ارتقا تعاملات بین دولتی و دیپلماسی سیاسی، امکان بهره‌گیری از افکار عمومی منتسب به جریان بریلوی وجود دارد. به نظر می‌رسد که ظرفیت بریلوی در راستای ارتقای تعاملات هدفمند و اثربخش تعاملات جمهوری اسلامی ایران به عنوان کانون اصلی تشیع انقلابی در سطح جهان اسلام و کشور پاکستان به عنوان یکی از کانون‌های اصلی اهل سنت اعتقادی در سطح جهان اسلام بسیار مهم و حائز اهمیت است. (بهزادی و بامری، ۱۴۰۲). این موضوع می‌تواند توسط دستگاه دیپلماسی سیاسی، عمومی و حتی فرهنگی کشور به انحاء مختلف مدنظر قرار گیرد و برای جذب و آگاهی بخشی جامعه افکار عمومی مردم پاکستان، این ظرفیت اثرگذار، بهره‌بردار، طبقات نخبه و پیشرو بریلوی ظرفیتی مناسب در جنوب آسیا هستند که قابل تعامل و هدایتگری اند. طبقات نخبگانی در قالب مشایخ، علما، مدرسان دینی، اساتید دانشگاه و ظرفیت‌های خودانگیخته و آگاه، تقسیم بندی می‌شوند. این طبقات در هدایت افکار عمومی جامعه جنوب آسیا نقش دارند. (باقری، ۱۴۰۰: ۲۲) و می‌توانند بازیگران صحنه دیپلماسی عمومی و فرهنگی باشند.

در سطح سوم، ۱- تشکیلات آموزشی و ساماندهی شده (تنظیم المدارس اهل سنت و جماعت)، ۲- ظرفیت جامعه‌های اسلامی و مدارس و دانشگاه‌های دینی، ۳- منابع مکتوب گسترده تقریبی و قابل چاپ و انتشار، ۳- طلاب و محصلین توانمند و فارغ‌التحصیلان توانمند جریان و ۵- ظرفیت سازمان‌های دینی متصل و ظرفیت‌های آن؛ از بسترهای دینی، تقریبی و تعاملی جریان مذکورند که در سطح برنامه‌ریزی سازمان‌های فرهنگی و دینی داخلی و بین‌المللی، حائز اهمیت‌اند.

ظرفیت مدارس و دیپلماسی علمایی و مذهبی، موضوع و ظرفیتی مهم در جنوب آسیا است که بسترهای فراهمی را برای جمهوری اسلامی ایران پدید آورده است. مدارس علوم دینی پرشمار و قدرتمندی که از این جریان در شبه‌قاره هندوستان فعالیت دارند و گسترش یافته‌اند از جمله؛ دارالعلوم اشرفیه مبارکپور هند (۱۹۰۸)، جامعه حبیبیه (۱۹۴۰)، دارالعلوم غریبنواز (۱۹۶۵)، جامعه نعیمیہ مراد آباد، جامعه رضویہ، منظر الاسلام بریلی و ... ظرفیت‌های مهم و تشکیلات حائز اهمیت است که امکان بهره‌برداری و تعامل با آنان در سطوح مختلف وجود دارد. (باقری، ۱۴۰۰: ۱۱)

از سویی دیگر مزارها در عقیده بریلوی به نوعی انوار مطهر طرح شده و ظرفیت دیپلماسی مذهبی و فرهنگی مناسبی را پدید آورده‌اند. در قالب این اماکن، ظرفیت برگزاری برنامه‌های مشترک وجود دارد. (باقری، ۱۴۰۰: ۲۳)

در سطح چهارم، ۱- ظرفیت احزاب و گروه‌های متصل، ۲- توجه به رویکردها و نگرش‌های دینی و نگاه کمتر سیاسی شده به مسائل، موضوعات و رخدادها و ۳- سابقه تعامل مطلوب با حکمرانی و دولت ایران - نظام تعاملات؛ ظرفیت‌های اسلام سیاسی در این جریان را نشان می‌دهد. تشکیلات و احزابی که در سال‌های اخیر از این جریان پا گرفته‌اند و امروزه سرشناس شده‌اند، به عنوان ظرفیت‌های ساختاری و نهادی محسوب شده و شناخت این ظرفیت و برنامه‌ریزی برای تعامل با آنان حائز اهمیت است. احزابی که دامنه و گستره قابل توجهی دارند. اعم از جمعیت علما پاکستان، تحریک سنی و شورای اتحاد سنی که ظرفیت‌های ساختاری و حزبی پاکستان (باقری، ۱۴۰۰: ۱۲). این احزاب در سال‌های اخیر در روندهای سیاسی هم مشارکت خوبی داشته‌اند و از سویی دیگر پیروزی آنان در سال ۲۰۰۸، اهمیتشان را افزوده است. (Zaidi, 2020)

به صورت کلی احزاب سیاسی بریلوی را در قالب میانه‌رو تقسیم بندی می‌کنند. جمعیت علمای پاکستان،^۱ تحریک عوامی پاکستان،^۲ شورای اتحاد سنی،^۳ تحریک سنی،^۴ دعوت اسلامی^۵ در این قالب‌بند و تنها تحریک لبیک پاکستان^۶ با دیگر گروه‌های پیشین متفاوت است. بهر روی این ظرفیت و احزاب از منظر ساختاری و عملکردی می‌توانند در سطح دیپلماسی عمومی و فرهنگی مورد بهره‌برداری و تعامل قرار گیرند. (Seyed, 2016)

در سطح پنجم، ۱- مؤثرین شاخص و قابل تعامل جریان بریلوی، ۲- ظرفیت رسانه‌ای و محتوایی، ۳- اقدامات اجتماعی، خیریه و فرهنگی مختلف و متعدد، برخی از مسائل و حدود تأثیرگذاری فردی و رسانه‌ای جریان مذکورند که در سطح دیپلماسی شبکه‌ای و نوین اهمیت دارند. به صورت کلی، طبقات نخبه و پیشرو بریلوی ظرفیتی مناسب در این کشورند که قابل تعامل و هدایتگری هستند. طبقات نخبگانی در قالب مشایخ، علما، مدرسان دینی، اساتید دانشگاه و ظرفیت‌های خودانگیخته و آگاه طبقه‌بندی می‌شوند. این طبقات در هدایت افکار عمومی نقش دارند. (باقری، ۱۴۰۰: ۲۲) از سویی دیگر ظرفیت‌های رسانه‌ای جریان بریلوی در حال رشد است و امکان دیپلماسی فرهنگی و شبکه‌ای در بسترهای جدید فراهم است. (محمد خلیج، ۲۰۲۲: ۱۰)

این نخبگان در برخی از مواضع، کاملاً همراه و همسو با جمهوری اسلامی ایران خواهند بود. به عنوان نمونه می‌توان از ظرفیت‌های ضد صهیونیستی این جریان نام برد که از سوی بسیاری از مؤثرین آنان نشر یافته است. از جنبش عدم توهین به پیامبر اکرم (ص) هم می‌توان نام برد که در سطح جهانی اثرگذار بوده و اقدامات متنوعی را در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ در مواجهه با توهین نشریه فرانسوی به پیامبر اعظم (ص) داشته است. (محمد خلیج، ۲۰۲۲: ۱۹)

و در سطح ششم و سلبی؛ تقابل با سلفیت افراطی و تفرقه دینی؛ عاملی است که در سطح دیپلماسی فرهنگی و عمومی برای جمهوری اسلامی ایران قابل بهره‌برداری است. دشمن مشترکی که تحت عنوان جریان ضدتقریب فعالیت دارد و به تفرقه‌افکنی در جنوب آسیا در دوره‌هایی مبادرت کرده است. جریان افراطی با تأکید بر عقاید متمایزکننده شیعه و سنی، به دنبال تفرقه در جامعه اسلامی است. بر این اساس، جریان‌های اسلامی و عقاید و مذاهب گوناگون در عین حفظ نقاط تمایز و افتراق، باید بر شباهت‌ها تأکید داشته و حدود آن را مدنظر داشته باشند. بر این اساس عقیده بریلوی می‌تواند ظرفیت مهم تقریبی برای مواجهه با عقیده افراطی به خصوص عقاید محمد بن عبدالوهاب و مروجان هندی آن قرار گیرد. در سنت بریلوی، اندیشه‌های غیرتقریبی و در تضاد با اتحاد جامعه اسلامی تحت عنوان «کفریات» خوانده می‌شود. (بهزاد و دیگران، ۱۴۰۱)، از این ظرفیت و عقیده هم می‌توان در مواجهه فکری و اعتقادی و درون‌زا جامعه اهل سنت در مواجهه با این جریان‌های وارداتی و انحرافی اقدام کرد. تنش بریلوی با جریان‌های خشونت محور جنوب آسیا و وارداتی هم قابل توجه است. تقابل با تحریک طالبان، القاعده، دولت اسلامی داعش خراسان و شبه‌قاره و مواجهه با ستیزه‌جویی این گروه‌ها؛ ظرفیت فراهمی در بریلوی است. (محمد خلیج ۲۰۲۲)

به صورت کلی؛ شواهد حاکی از آن است که فرصت‌های محیطی قابل توجهی در موضوع جریان بریلوی در مناطق مختلف وجود دارد که این عوامل کمتر مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند. مسئله گستردگی جمعیت و پیروان این گرایش و عقیده مذهبی در اقصی نقاط شبه‌قاره هندوستان و یا دیگر مناطق در کنار وجود تشکیلات آموزشی سازماندهی شده و گستردگی جغرافیایی و تشکیلات متعدد این جریان باید مورد توجه قرار گیرند. پیگیری برخی از راهبردها و راهکارها جهت تحقق دیپلماسی فرهنگی و مذهبی با تأکید بر ظرفیت و منابع این جریان در دستور کار قرار گیرد؛

الف- بهره‌گیری از عقاید و ارزش‌های تقریبی این جریان در دیپلماسی مذهبی و تعاملات مذهبی؛

¹ JUR
² PAT
³ SIC
⁴ ST
⁵ DI
⁶ TLP

- ب- تقویت سابقه خوب تعاملات مؤثرین بریلوی با ساختار حکمرانی و دستگاه دیپلماسی مذهبی ایران؛
- ج- برگزاری برنامه‌های مشترک و تقریبی در محیط مزارها و زیارتگاه‌های خاص و ظرفیت‌های مورد اقبال جریان بریلوی؛
- د- انتشار کتب و منابع تقریبی تألیف شده این جریان در محیط داخلی و بین‌المللی مانند کتب احمد رضاخان و ...؛
- ه- تعاملات آموزش فقه مقارن و تخصصی با تشکیلات آموزشی ساماندهی شده بریلوی (تنظیم المدارس اهل سنت)؛
- و- شناخت ظرفیت‌های مؤثرین و فعالان آموزشی و فرهنگی بریلوی در مناطق گوناگون و تعاملات شخصی و فردی با آنان در راستای ارتقا برنامه‌ها و اقدامات مرتبط با دیپلماسی مذهبی؛
- ز- جلوگیری از رشد عقاید غیرتقریبی سلفی و وهابی در مناطق فعالیت تنش میان شیعه و اهل سنت با ظرفیت جریان بریلوی؛
- ح- برگزاری برنامه‌های مشترک و با جمعیت قابل توجه مشترک با استفاده از ظرفیت جمعیت پیروان بریلوی؛
- ت- تعاملات تقریبی و مثبت مرتبط با تأثیرگذاری بر افکار عمومی در قالب تعامل با احزاب و تشکیلات بریلوی جهان؛
- ی- برگزاری برنامه‌های مرتبط با جهاد علیه کفار و رژیم صهیونیستی و خیرات و برکات مقاومت اسلامی.

منابع

- امید، علی، زارع، وجیهه (۱۳۸۹). نقش مذهب در روابط بین‌الملل، مشروعیت بخشی اقدامات دولت‌ها و هویت بخشی جنبش‌های سیاسی. نشریه مطالعات انقلاب اسلامی، بهار، (۲۰).
- باقری، اسماعیل (۱۴۰۰). ظرفیت سنجی نهضتی بریلوی های پاکستان. نشریه مطالعات راهبردی جهان اسلام، زمستان، (۸۸).
- بدری، سید علی و دیگران (۱۳۹۴). متاسوات ابزار استراتژیک برنامه‌ریزی گردشگری پایدار. مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۴ (۱۳).
- بهزاد، محمد و دیگران (۱۴۰۱). ظرفیت عملی تقریب بین شیعیان و صوفیه اهل سنت پاکستان به‌ویژه بریلویه. نشریه ادیان و مذاهب پژوهشنامه مذاهب اسلامی، پاییز و زمستان، (۱۸).
- بهزاد، محمد، بامری، عبدالواحد (۱۴۰۲). ظرفیت اعتقادی اهل سنت طریقتی پاکستان در راستای افزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران. نشریه مطالعات شبه قاره، بهار و تابستان، (۴۴).
- پولادی، کمال (۱۳۹۲)، درآمدی بر مناسبات مذهب و روابط بین‌الملل، نشریه مطالعات سیاسی، پاییز، (۲۱).
- خسروی، عباس (۱۳۹۸). اشتراکات و افتراقات بریلویه با شیعه. قم: آثار نفیس.
- سیم بر، رضا (۱۳۸۵). مذهب و روابط بین‌الملل پس از یازده سپتامبر. نشریه اطلاعات سیاسی و اقتصادی، فروردین و اردیبهشت، (۲۲۳).
- شیخ‌الاسلامی، محمدحسین، سرادار، حمید (۱۳۹۱). الگوی مذهبی در دیپلماسی فرهنگی عربستان مورداکوی سازمان رابطه العالم الاسلامی، نشریه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، زمستان، (۵).
- عزیزاده موسوی، سید مهدی (۱۴۰۱). رمزگشایی از فقه سیاسی احمدرضاخان بریلوی. نشریه علوم سیاسی، زمستان، (۱۰۰).
- عزیزاده موسوی، سید مهدی (۱۴۰۲). بررسی و تحلیل نظریه مقامات پیامبر (ص) در مکتب بریلوی. احمدرضا خان بریلوی. نشریه پژوهشنامه حج و زیارت، ۸ (۲۱).
- فلیپات، دانیل و دیگران (۱۳۹۴). مذهب و روابط بین‌الملل، نظریه و عمل، ترجمه عسگر قهرمان پور، تهران: چاپخش.
- قیصر، عباس (۱۴۰۰). رویارویی بریلویه با دیوبندی در پنجاب پاکستان و تأثیر آن بر اوضاع اجتماعی. نشریه تاریخ اسلام، تابستان، (۸۶).
- نورانی، بهرام (۱۳۹۹). ارزیابی کتاب مذهب و نظریه روابط بین‌الملل، نظریه و عمل. نشریه پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، آذرماه، (۸۵).
- نیاورانی، سید علی (۱۳۹۰). جهانی‌شدن مذهب و نقش آن در تحکیم صلح و امنیت بین‌المللی. نشریه رویدادها و تحلیل‌ها، مردادماه

- Ahmed, R. (2010). *Noor o Bashar*, Islamic Books, Books Library, IN Faizaneraza.org.
- Ahmed, Z. (2015). *Maulana Shah Ahmed Noorani Siddiqui: A Political Study* (PDF) (Phd). Quaid-I-Azam University.
- Alix, P. (2015). *A Sublime, Yet Disputed, Object Of Political Ideology? Sufism In Pakistan at The Crossroads*. State And Nation-Building in Pakistan: Beyond Islam and Security, ed. Roger D. Long, Gurharpal Singh, Yunas Samad and Ian Talbot, (New York: Routledge)
- al-Nawawi. (2005). *Yahya ibn Sharaf. al-Majmu: sharh al-Muhadhdhab*. Medina: al-Maktaba al-Salafiyya
- Wassim, A. (2017). *Faizabad sit-in ends as army brokers deal*. In: <https://www.dawn.com/news/137324>. Accessed 25 September 2018.
- Bowker, J. (2000). *The concise Oxford dictionary of world religions*. Oxford paperback reference
- C. T. R. Hewer, and, Allan, A. (2006). *Understanding Islam: The First Ten Steps*. Hymns Ancient and Modern Ltd.
- Dastak. (2013). *Television interview with Tahir-ul-Qadri*.
- Sirriyeh, E. (2013). *Sufis and Anti-Sufis: The Defence, Rethinking and Rejection of Sufism in the Modern World*. RoutledgeCurzon.
- Esposito, J. L., ed. (2003). *Ahl al-Sunnah wa'l-Jamaah*. Oxford University: The Oxford Dictionary of Islam.
- Global Security. (2012). *Barelvi Islam*. In <http://www.globalsecurity.org/military/intro/islam-barelvi.htm>
- Hassankhan, M., S.; Vahed, G., and Roopnarine, L. (2016). *Indentured Muslims in the Diaspora: Identity and Belonging of Minority Groups in Plural Societies*. Routledge.
- Ibn Kathir (1983). *Tafsir al-Qur'an al-'Azim*. Beirut, Dar al-Ma'rifa.

- India Original. (2021). *Members of World Sunni Movement Bangladesh*. Archived IN July.
- Ingram, Brannon D. (2009). Sufis, Scholars and Scapegoats: Rashid Ahmad Gangohi (d. 1905) and the Deobandi Critique of Sufism. *The Muslim World*, 99 (3).
- Jaffrelot, Ch. (2004). *A History of Pakistan and Its Origins*. Anthem Press.
- Khan, S. (2013). *The Prophet is Hazir o Nazir*. Kanzul Islam.
- Schrott, M. (2014). "Muslim Sects", in *Pakistan: Challenges and Perspectives*, ed. Wolf Gang, Mathias Vogl and Peter Webinger, (Vienna: Austrian Federal Ministry of Interior.
- Shafi, M. (2021). *Islamist Militancy in Bangladesh: A Pyramid Root Cause Model*. Springer Nature.
- Saleem Khilji, M. (2022). *Policy Perspectives on Countering Violent Extremism in Pakistan* Sustainable Development Policy Institute Islamabad.
- Mumbai News - Times of India. (2014). *Sunni congregation to focus on protecting the girl child*, November 2014.
- Outlook India. (2022). *Closed-door celebration for Kerala Muslims on Eid*. In Outlookindia.com.
- Paracha, N. F. (2018). 'Smokers' Corner: The Rise of the Militant Barelvi. Dawn, 9 September.
- Pew Research Center. (2021). *Sufi Orders*. September. Archived from the original on 24 May
- Abouzeid, R. (2018). *Taliban Targets, Pakistan's Sufi Muslims Fight Back*.
- Religiondatabase. (2021). *The Database of Religious History*. Archived from the original on 9 July
- Routledge & CRC Press. (2021). *The Wahhabi Movement in India*. Archived from the original on 30 April.
- Sanyal, U. (2008). *Ahl-i Sunnat Madrasas: The Madrasa Manzar-i Islam, Bareilly, and Jamia Ashrafiyya, Mubarakpur*. In Malik, Jamal (ed.). *Madrasas in South Asia: Teaching terror?*. Routledge
- Muhammad Khalid, S. (2011). *South African Madrasahs Move into the 21st Century*. In Abdulkader, Tayob; Niehaus, Inga; Weisse, Wolfram.
- Syed, J. (2016). *Barelvi Militancy in Pakistan and Salman Taseer's Murder*. In: Faith-Based Violence and Deobandi Militancy in Pakistan. London: Palgrave Macmillan, pp. 240-241.
- The Cambridge Companion to Muhammad, Cambridge University Press, 2010.
- The Nation. (2018). *TLP for cultural boycott of India*. In <https://nation.com.pk/25-Sep2018/tlp-for-cultural-boycott-of-india>. Accessed 27 September 2018.
- The Times of India. (2018). *Noted Sufi heads denounce fatwa issued by Barelvis*.
- The Tribune. (2013). *Long March Ends*. IN <https://tribune.com.pk/story/495303/another-deadlineqadrigives-90-minutes-to-government>.
- Verma, B. (2008). *Indian Defence Review*. Bharat Verma, Google Books
- Zaidi, H. H. (2020). *The rise of the TLP*. The News, 5 December.